

ЛІТЕРАТУРА

1. Бронштейн И. Н., Семендяев К. А. Справочник по математике для инженеров и учащихся вузов.— 13-е изд., испр.— М.: Наука, 1986.— 544 с.
2. Бююль А., Цефель П. SPSS: искусство обработки информации. Анализ статистических данных и восстановление скрытых закономерностей / Пер. с нем.; Под ред. В.Е. Момота.— СПб.: ООО «ДиаСофтЮП», 2001.— 608 с.
3. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология.— СПб.: Питер, 2001.— 320 с.
4. Сидоренко Е. В. Методы математической статистики в психологии.— СПб.: ООО «Речь», 2000.— 350 с.

Ключевые слова: управленческая компетентность, психологические особенности развития управленческой компетентности, профессиональная подготовка, офицер военно-социального управления оперативно-тактического уровня.

Key words: administrative competence, psychological features of development of administrative competence, professional preparation, officer of military-social management of operative-tactical level.

УДК 371.132

О. О. Лазуренко

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ СТУДЕНТІВ-МЕДИКІВ У НАВЧАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Статья посвящена актуальной проблеме формирования эмоциональной сферы студентов-медиков в учебной деятельности. Идет речь о психологических особенностях формирования личности профессионала. В частности, рассматривается проблема формирования профессиональной компетентности будущего врача с учетом современных достижений психологической теории эмоций.

The article is devoted to the emotion sphere of students in study activity. This article deals with the psychological peculiarities of person's formation of a specialist, especially it reveals the problem of formation of professional medical competence taking into consideration modern achievements of the psychological theory of emotions.

У сучасній психологічній науці останнім часом помітно зріс інтерес до вивчення проблеми розвитку емоцій, а також їх вплив на формування взаємовідносин між людьми, зокрема у процесі сумісної діяльності. Відомо, що емоції мають першорядне значення

у формуванні міжособистісних взаємин: вони виникають і складаються на основі відповідних почуттів, які з'являються під час взаємин людей. Емоційна основа міжособистісних взаємин охоплює всі види (рівні) емоційних виявів особистості: афекти, емоції, почуття тощо.

Аналізуючи роль емоцій у навчальному спілкуванні, дослідники найчастіше розглядають мотиваційну функцію емоцій у плані загального ставлення до навчального предмета, значення актуальних емоційних станів при виконанні конкретних завдань, вплив емоційної сфери загалом тощо. Однак існує цілий пласт емоційних явищ у навчальному спілкуванні, які відіграють значну роль, але недостатньо вивчені. Це стійкі індивідуальні властивості особистості, поєднані поняттям «емоційність» як важливою складовою індивідуальності людини, здатністю відчувати емоції загалом. Отже, актуальною стає проблема підвищення ефективності впливу на емоційно-почуттєву сферу студентів, її формування у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема лікарів. З огляду на це, зростає значення посилення емоційності змісту навчання, розвитку емоційної сфери загалом.

Метою нашої праці було дослідити особливості впливу емоцій на ефективність навчального процесу, становлення стосунків між студентами, формування їхньої емоційної сфери під час взаємного спілкування у групі.

Розвиток емоційної сфери студентів у навчальній діяльності передбачає таку організацію педагогічного процесу, теоретичною основою якого є сукупність сприятливих умов, які дають змогу здійснювати педагогічно доцільний взаємозв'язок між змістом, формами та методами навчальної діяльності, а також компонентами емоційно-почуттєвої сфери особистості.

Особливість процесу формування емоційної сфери студентів — це пошук емоційних контактів у новому середовищі життєдіяльності з ровесниками та викладачами. При цьому треба зазначити, що емоційний контакт з об'єктами нового навчального середовища часто виявляється сильнішим, аніж емоційні контакти з батьками. Отже, через розвиток нових емоційних контактів у студентському віці особистість розширює свої можливості.

У проведеному експериментальному психолого-педагогічному дослідженні брали участь студенти I–V курсів. Метою дослідження було з'ясувати перебіг змін, що відбуваються у стосунках (ставленні один до одного) між студентами у процесі навчання та їх вплив на формування емоційної сфери загалом.

Зв'язок емоцій із системою практичних взаємовідносин людини з довкіллям виявляється вже на ранніх етапах її онтогенетичного розвитку. Проведені нами спостереження показують, що студенти, які з тих чи інших причин були з дитинства позбавлені тепла (емоційного зокрема) і не набули досвіду позитивного спілкування з дорослими, є, як правило, замкнутими та байдужими у ставленні до людей, що їх оточують.

Студентський вік пов'язаний зі становленням характеру, формуванням соціальної зрілості, початком процесів індивідуалізації та самореалізації, формуванням індивідуального стилю діяльності. Основною діяльністю студентів є пізнавальна чи навчальна діяльність, однак, як свідчать деякі дослідження, на певних етапах навчання переважним видом діяльності може виступати спілкування [1].

Цей період, як перехідний до дорослого життя, характеризується підвищеною емоційністю і емоційною напруженістю, пов'язаною з наявністю психологічних труднощів, суперечливістю рівня домагань і образу «Я»-особистості [2]. Характерними рисами емоційності в цей період є емоційна сприйнятливість, відкритість новим враженням, яка виражається в тому, що предметом емоційних хвилювань стають міжособистісні стосунки, чутливість до переживань інших людей.

Важливими для студентського віку є ситуативний фактор емоційного контакту. Так, певна увага до студента (особливо молодших курсів) з боку викладача супроводжується емоційно-позитивною реакцією.

Зауважимо, що студенти молодших курсів у переважній більшості вирізняються готовністю до емоційного контакту в умовах навчальної діяльності, але подібна готовність до емоційного контакту не завжди притаманна викладачам. Такий фактор, як емоційність викладача, є одним із найважливіших у процесі формування емоційної сфери студентів у навчальній діяльності.

Емоційність викладача — це зміст, якість і динаміка його емоцій і почуттів. Завдяки емоційності викладача, здатного до відповідних контактів з учнями, формуються спонукальні механізми до пізнавальної активності і самостійності студентів. Психологи підкреслюють, що «педагог, який ставить перед собою завдання розвивати засобами свого предмета мислення учнів, повинен одночасно формувати відповідну емоційну основу» [3].

Виявлено також вікові особливості емоційного ставлення (такого, в якому актуальним моментом є переживання) студентів один до одного в умовах організації їх спільної діяльності.

Можна припускати, що лише в спільній діяльності виявляються специфічні риси емоційної сфери людини, зокрема студентів, і водночас спільна діяльність та спілкування є ефективними засобами формування певного емоційного ставлення студентів-медиків один до одного.

Отже, наші спостереження свідчать про те, що спільна діяльність і спілкування, що виникає на її основі, мають вирішальне значення у становленні особистості, формуванні її емоційної сфери. Джерела емоцій, як і інших психічних процесів, варто шукати в усвідомленій діяльності суб'єкта, у процесі якої він реалізує свої взаємини з навколишнім світом.

У проведеному досліді важливим аспектом було визначення показників емоційного ставлення студентів молодших курсів один до одного. При цьому зверталась увага на прямі (емоційно-виразні, експресивні, прояви — міміка, жести, інтонація тощо) та опосередковані спільною діяльністю (її процесом і результатом) прояви їхнього взаємного емоційного ставлення. Ці прояви, як на нашу думку, тісно пов'язані з віковими особливостями досліджуваних. З'ясувалося, що ставлення до ровесників залежало від того, як вони поводитися у процесі спільної діяльності: чи вміли домовитись з партнером про її хід і розподіл обов'язків, як діяли тощо.

На підставі спостережуваного можна класифікувати емоційне ставлення до партнера за такими показниками: за ставленням до майбутньої спільної діяльності, до матеріалу, яким користуватиметься разом з товаришами, до успіхів ровесника, його скрутного становища, до отриманого спільного результату [4].

Аналіз проведеного нами дослідження свідчить про те, що емоційні прояви студентів молодших курсів часто зводяться до міміки, що підкріплюється думками авторів, які стверджують, що саме мімічні схеми в емоційному розвитку людини є найбільш генетичними.

Треба зазначити, що у стані емоційного збудження, зумовленого процесом взаємодії, у багатьох студентів підвищується сила голосу, змінюється його висота, деякі студенти часто вдаються до вигуків яскраво вираженого емоційного забарвлення. Цікаво, що вигуки здебільшого вживають при емоційно негативному ставленні до дій і вчинків партнера. Такі реакції негативно позначаються на взаєминах, ступінь емоційної експресивності, логічно, справляє суттєвий вплив на характер стосунків. Надмірна, а інколи й недостатня емоційна реакція є однією з причин виникнення конфліктів у міжособистісних стосунках. Не випадково деякі вчені надають виняткового значення місцю емоційної експресії у становленні людської

особистості. Так, К. Ізард, відомий дослідник, зазначає, що експресія в повсякденному житті впливає на індивідуальний і соціальний розвиток і на формування міжособистісних стосунків [5].

Проведені нами дослідження показали, що в деяких учасниках досліду емоційні реакції на успіх чи невдачу товариша неадекватні конкретній ситуації. Це виразилося в тому, що деякі студенти виявляли приховану радість з приводу невдач інших або, навпаки, засмучувалися, коли їх товариші не досягали певного успіху. Безперечно, що такі неадекватні емоційні реакції заважали становленню позитивних стосунків між учасниками діяльності. Результати спостереження свідчать і про той факт, що студенти в більшості випадків не вміють домовлятися про спільне виконання завдання, користуватись матеріалом, допомагати один одному в разі потреби. Відсутність названих навичок взаємодії була особливо помітною в тих групах, де діяли індивідуально, відмежувавшись від товариша і не узгодивши з ним власних дій і способів виконання завдання. Нами з'ясовано, що мотиви, які спонукають людину вступати у спілкування з іншими людьми, тісно пов'язані з трьома життєвими потребами: в активній діяльності, у нових враженнях, визнанні та підтримці.

Таку поведінку, очевидно, можна пояснити відсутністю в студентів належного досвіду стосунків з ровесниками. Спроби узгодити спільні дії з іншими відбуваються переважно у процесі навчання. А, як відомо, на заняттях студенти виконують переважно індивідуальні завдання, тому логічно узгоджувати власні дії з діями інших в них немає потреби. Отже, більшість студентів молодших курсів (на відміну від студентів старших курсів) не виявляють емоційних реакцій стосовно партнерів по діяльності.

Наші спостереження за процесом взаємодії студентів показали, що окремі з них не допомагають один одному не через те, що свідомо не хочуть допомагати, а переважно тому, що не бачать і не розуміють становища, в якому опинився той чи інший студент. Це є наслідком усталених взаємин, вироблених в родинях, які надміру опікуються своїми дітьми. Така атмосфера в сім'ї гальмує формування позитивної емоційної реакції на труднощі, що виникають в певних, як у цьому випадку, студентських ситуаціях.

Проведений дослід свідчить про те, що студенти, як правило, приходять на допомогу своїм товаришам тільки тоді, коли власну частину роботи вже закінчили. Та й допомога ця досить ординарна — виконання якоїсь частини завдання без належних пояснень.

Щодо студентів молодших курсів, то вони краще володіють експресивними засобами прояви свого емоційного ставлення до співучасника виконання певного завдання. При цьому через мову вони все ж висловлюють свої емоції. Щоправда, у студентів старших курсів відповідні мовні випадки інтонаційно багатші й виразніші. У ній з'являється багато вигуків, розкривається синонімічний ряд, що, на нашу думку, свідчить про активний прояв емоційного ставлення певної особи до оточуючих її людей. Змінюються також міміка і жести, навіть колір обличчя. Такі зміни свідчать про емоційну експресивність студентів, що є певною мірою результатом навчальної діяльності студентів, а також інтенсивним соціальним розвитком і розширенням контактів з навколишнім соціальним середовищем.

Треба зауважити, що студенти старших курсів більш адекватно реагують на досягнення і невдачі своїх товаришів, що, звичайно, позитивно впливає на процес становлення товариських взаємин, а це, у свою чергу, позитивно впливає й на весь процес навчальної та наукової діяльності: з'являється помітна старанність у роботі, творчі думки та ініціатива, а разом з цим виникають нові дружні форми взаємин: студенти поспішають поділитися один з одним радістю з приводу досягнутого успіху в збиранні матеріалу, написанні окремих розділів роботи, оцінки її з боку наукових керівників тощо.

Такі фактори свідчать про те, що подібна поведінка студентів зближує їх між собою, згуртовує навіть тих, які часто конфліктують між собою в повсякденному спілкуванні. Отже, подібні результати впливають на емоційне піднесення, яке, у свою чергу, надає студентові зайву енергію та бажання творити.

Нами встановлено, що студенти старших курсів виявляють різноманітніші форми, прийоми та способи взаємної допомоги, ніж студенти молодших курсів. Безперечно, це є результатом розвитку в них соціальної перцепції — особливостей сприймання і розуміння однієї людини іншою. І це цілком логічно, адже людина у процесі діяльності починає помічати і розуміти стан іншої людини, тобто в неї формується емоційна спрямованість на іншу людину, що є обов'язковою умовою виховання гуманістичних почуттів.

Таке співпереживання виявляє себе не тільки у практичній допомозі, а й у певному коригуванні дій товариша. Це виявляється в тому, що окремі студенти охоче діляться набутими знаннями і вміннями з іншими, спільно працюють над виконанням завдань,

читанням наукових праць тощо. Роблять це не тільки під час занять, а й у позааудиторний час, під час роботи в наукових залах бібліотек. Така чуйність породжує почуття вдячності і приязні, що не може не впливати на взаємини між студентами: вони стають теплішими, емоційно багатшими. А це стимулює їх дружбу, впливає на оновлення потреби ретельного навчання у тих студентів, в яких це почуття, за певних умов, притупилося.

Як з'ясувалось у процесі досліджу, важливу роль у становленні позитивних взаємин між студентами відіграє і певний попередній досвід одного з них. Саме такий студент може привносити своє вже усталене ставлення до товариша. У такому разі актуалізуються не тільки переживання, що пов'язані з діяльністю в цей момент, а й ті, що збереглися в його пам'яті. Такі переживання і здійснюють емоційну регуляцію його поведінки та визначають особливості його ставлення до товариша. Ним може бути і той студент, до якого вже раніше склалося індивідуальне чи й негативне ставлення. Тоді взаємини визначаються тим, як студент ставиться до діяльності, який результат її він передбачає. Особисте ставлення до процесу і результату діяльності змушує його очікувати від партнера аналогічного ставлення до діяльності. Якщо очікування не справджується, студент ставить перед партнером відповідні вимоги. У такому разі взаємини залежать від взаєморозуміння й узгодженості дій у процесі спільної діяльності.

За наявності у студента чітко вираженої орієнтації на досягнення власного успіху його ставлення до партнера залежить від того, якою мірою останній сприяє або заважає досягненню його успіху. Очевидність цього досягнення для студента є важливим чинником.

Сказане дає підстави стверджувати, що у взаєминах між студентами важливу роль відіграє афективність поведінки. На позитивне емоційне ставлення один до одного впливають вікові особливості, а на розвиток взаємин — позитивна емоційна спрямованість, яка виявляється в умінні бачити, співпереживати й допомагати іншому. А це набувається під час цілеспрямованого навчання та виховання.

Дослідження підтверджують, що прояв модальної структури емоційності під час навчального спілкування відрізняється від форм прояву емоційності у повсякденному житті, тобто навчальна діяльність викликає певну специфіку прояву якісної характеристики емоційності.

Студентів, які характеризуються стійкою схильністю до радісних переживань, що домінують як у повсякденному житті, так і у процесі навчальної діяльності, більше половини. Емоція гніву

у повсякденному житті домінує майже у чверті студентів, тим часом як у процесі навчального спілкування її домінування знижується. Незначне вираження у повсякденному житті домінування печалі, що майже зовсім зникає у навчальній діяльності та спілкуванні, зустрічалось у деяких випадках. Інше співвідношення має емоція страху — представлена мінімально порівняно з іншими емоціями у повсякденному житті, вона різко зростає під час навчального спілкування.

Існують різні прояви стресових станів у студентів. Цікавим здалася нам проблема вивчення стресу в екзаменаційний період. При цьому іспит розглядався як типова стресова ситуація. Було з'ясовано розходження в емоційних реакціях під час іспитів у студентів з різною успішністю. Менш успішні студенти, до речі, вирізняються більшою емоційною реактивністю до іспиту, що призводить до виснаження їхніх енергетичних резервів ще до початку діяльності. Можна погодитись, що пік емоційної активації у більш успішних студентів припадає на сам іспит, що визначає велику продуктивність інтелектуальної діяльності [6].

Спостерігається особлива важливість юнацького періоду розвитку емоцій для всього процесу розвитку. Цю думку висловив і П. М. Якобсон. Почуття, пережиті в юнацькому віці згідно з його твердженням створюють особливий «фонд» емоційних переживань, які мають значення для подальшого розвитку та росту [7].

Отже, можна стверджувати, що специфічні умови діяльності (у цьому разі навчальне спілкування) можуть знижувати чи підвищувати певну схильність особистості до переживання тих чи інших емоцій. Це вказує на значну роль зовнішніх умов при організації навчального процесу, що можуть негативно впливати на наявні емоційні переживання студентів або стимулювати прояв властивостей, що є оптимальними для формування майбутніх фахівців.

Розвиток емоційної сфери студентів у навчальній діяльності передбачає передусім організацію педагогічно вмотивованого процесу, в якому взаємопов'язані зміст, форми і методи спільної навчальної діяльності та система всіх компонентів емоційної сфери особистості студента.

У свою чергу, знання якісних особливостей емоційності студентів дає викладачу додаткові можливості для підвищення ефективності навчального процесу шляхом його індивідуалізації, а зазначені педагогічні умови сприятимуть реалізації емоціогенного компонента змісту навчально-виховного процесу. Загалом, емоційний досвід, набутий в юнацькому віці, впливає на подальший

розвиток особистості фахівця, формування його професійної компетентності, оволодіння відповідними формами поведінки тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лушин П. В., Шуранова И. Ю. Психологическая служба педагогического института // Вопросы психологии.— 1993.— № 3.— С. 122–125.
2. Кон И. С. Психология юношеского возраста: Проблемы формирования личности.— М.: Просвещение, 1979.— 175 с.
3. Семиченко В. А. Психология эмоций.— К.: Магістр, 1999.
4. Лазуренко О. О. Вплив емоцій на розвиток взаємостосунків студентів в процесі навчання // Наукові записки Академії наук ВШ України.— Вип. 5.— К., 2002.— С. 213–219.
5. Изард К. Эмоции человека / Пер. с англ.— М., 1980.
6. Шеховцова Л. Ф. Психофизиологические аспекты профессионального отбора.— Ч. 2.— Петрозаводск, 1991.— 108 с.
7. Якобсон П. М. Психология чувств.— М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1956.— 238 с.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональные состояния, учебная деятельность.

Key words: emotions, emotional states, study activity.

УДК 159.99.22

А. В. Жук

ПРОФЕСІЙНО ЗНАЧУЩІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ-ПСИХОЛОГІВ

Статья посвящена проблеме профессионального становления будущих врачей-психологов. В статье рассматриваются основные профессионально значимые личностные качества будущих медицинских психологов (социальная чувствительность, творческая сила), а также определены пути развития этих качеств у студентов медико-психологических факультетов.

The article is devoted the problem of professional becoming of the future doctors-psychologist. In this article the basic professionally personal qualities of the medical psychologists are considered and also ways of these qualities are certain.

На сьогоднішній день досить актуальним постає питання здоров'я людей. Дуже часто в засобах масової інформації, в офіційних